

Максимова Н.Ю.,

доктор психологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
лабораторії психології соціально
дезадаптованих неповнолітніх
Інституту психології імені
Г.С. Костюка НАПН України
n.y.maksymova@psychology-naes-ua.institute
ORCID ID: 0000-0003-2110-9884

Щербина-Прилука В.М.

науковий співробітник лабораторії психології
соціально дезадаптованих неповнолітніх
Інституту психології імені
Г.С. Костюка НАПН України
shcherbyna.vm@psychology-naes-ua.institute
ORCID ID: 0000-0003-3284-9474

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСІЇ У ДІТЕЙ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Розвиток рефлексії є важливим аспектом розвитку дитини, який допомагає їй стати більш самостійною, соціально компетентною та успішною в житті. Рефлексія є важливою функцією, яка допомагає дітям аналізувати свої дії, розуміти власні почуття та думки. Особливо важливо, щоб діти молодшого шкільного віку розвивали цю навичку, оскільки це допоможе їм краще розуміти світ, з яким вони стикаються, та будувати здорові взаємини з оточуючими.

Розвиток рефлексії важливий для дітей з багатьох причин. По-перше, це допомагає їм розвивати самоусвідомлення. Діти, які вміють розуміти свої думки, почуття та дії, можуть краще контролювати свої емоції та поведінку. Це зменшує ризик виникнення конфліктів та допомагає зберігати здорові стосунки з іншими людьми. По-друге, розвиток рефлексії допомагає дітям розвивати свої пізнавальні здібності. Діти, які вміють аналізувати свої дії та думки, можуть краще зрозуміти світ навколо себе. Вони можуть дійти до висновків на основі своїх спостережень і досліджень. По-третє, розвиток рефлексії допомагає дітям розвивати соціальну компетентність. Діти, які вміють аналізувати свої дії та думки, можуть краще розуміти своїх однолітків та інших людей. Вони можуть бути більш емпатичними, толерантними та співчутливими.

Разом з цим, практика показує, що розвиток рефлексії у дітей наразі залишається актуальною проблемою, оскільки реалії сьогодення не сприяють природньому розвитку цього феномену. Перенасиченість інформаційного простору, переповнення соціуму спонуками до негайних дій гальмує прагнення до роздумів, до самоаналізу, до усвідомлення свого життєвого досвіду. Звичка дитини отримувати бажаний результат простим натисканням кнопки комп'ютера призводить до деформації діяльнісних компонентів структури особистості та є перешкодою до природнього розвитку рефлексії.

За дослідженнями Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, розвиток рефлексії у дітей може бути активізовано за допомогою використання різних методів, таких як ігрові, проектні та практичні діяльності, що забезпечують можливість для дітей розуміти і пояснювати свої думки [4, 5, с. 126; 7, с. 187]. Рекомендується використовувати у навчальному процесі методи інтелектуальної гри та інтерактивного навчання, щоб стимулювати розвиток критичного мислення та рефлексії у дітей. Для розвитку рефлексії у дітей, важливо стимулювати їхній інтелектуальний розвиток, сприяти розвитку мислення та аналітичних здібностей. Особливо важливо навчити дітей поставити запитання та вчити їх розв'язувати проблеми за допомогою аналізу та логіки. Дослідження розвитку рефлексії у дітей [1, 2, 4, 5, 6] доводять, що зараз це відбувається переважно в процесі самоаналізу. Наприклад, в якості прийому розвитку рефлексії школярів пропонує ведення щоденника.

Проте, для дітей з девіантною поведінкою зазначені методи формування рефлексії є неефективними. Це пояснюється тим, що діти, яким притаманний неуспіх у навчанні, які постійно отримують негативну оцінку своєї особистості уникають рефлексувати цей досвід, оскільки він є болісним для них. Отже, наявне химерне коло: процес соціалізації гальмує нерозвинута рефлексія, а розвиток рефлексії гальмує уникання усвідомлення негативного емоційного досвіду соціалізації. Для ефективного розвитку рефлексії у дітей необхідно створювати сприятливу атмосферу, в якій дитина має можливість вільно висловлювати свої думки, почуття та емоції без страху бути осудженою чи покараною. Через це виникає проблема пошуку нових засобів, що оминають зазначені перешкоди. Зважаючи на зазначені дослідження, ми визначили нові підходи до розвитку рефлексії у дітей. Зважаючи на зазначені дослідження, ми визначили нові підходи до розвитку рефлексії у дітей. Йдеться про звернення до мистецтва, як складової формування особистості, що забезпечить й розвиток рефлексії. Важливість звернення саме до мистецтва зумовлена ще й тим, що когнітивна складова виховання і так є перенавантаженою.

Дослідження психологічних механізмів музичного переживання та адекватності сприйняття музики залежно від психічних станів слухачів визначили

роль соціально-психологічних факторів. Зокрема, О.Г.°Костюк зробив вагомий внесок у теорію сприймання музики і вирішення проблем музично-естетичного сприймання. Так, результати досліджень доводять необхідність пізнання складних інтеграційних механізмів, що іменуються як «суб'єктивна мелодизація та ритмізація». Йдеться про те, що сприймаючи музику, людина виходить з власного досвіду, тобто про наявність суб'єктивної активності людини, що створює нову інтегральну систему психічних образів, значно більш об'ємних ніж саме по собі звучання музики. Сприймання музики, як зазначає О.Г. Костюк — це становлення суб'єктивного художнього образу у слухача. Адекватність такого образу залежить від музичної культури суб'єкта і складності самого твору. Тому вивчення становлення музичного образу твору в свідомості слухача необхідне для розкриття специфіки сприймання і емоційно-естетичної дії музики на людину [2, 3].

Висока оцінка і визнання класичної музики як важливого елементу свого духовного багажу виникають у людини в результаті певної зрілості його просоціальних установок, вибору стилю життя, обумовленого системою позитивних ціннісних орієнтацій особи, утворюючих в своїй сукупності те, що становить «Я-концепцію», яка є уявленням про самого себе як цивілізовану людину. Рівень музичної культури людини визначається рівнем його загального розвитку – його інтелектуальними здібностями, інтересом до художньої літератури та інших видів мистецтва. З іншого боку, музична культура має зворотній вплив на загальний розвиток особи.

Сприйняття мистецтва потребує творчості, оскільки для сприйняття мистецтва недостатньо просто щиро пережити те почуття, яке володіло автором, недостатньо розібратися і в структурі самого твору – необхідно ще творчо подолати своє власне почуття, знайти його катарсис, і тільки тоді вплив мистецтва проявиться повністю. Виникнення задуму образу, його ідеї має три взаємопов'язані між собою етапи: абстрактний задум (найбільш загальне спрямування образу, що формується), імпровізація та конкретний задум. Твір, що став об'єктом для митця, виявляється таким і для іншої людини. Більше того, автор призначає його іншим людям. Таким чином, у творчості відкривається її найважливіша функція – комунікативність. У комунікації є об'єктивний зміст, яким людина хоче обмінятися з іншою людиною. Але оскільки зміст створено певним суб'єктом, то від комунікації відгалужується момент самовираження або самореалізації. Такий аспект творчості усвідомлюється, мабуть, навіть раніше за комунікативний. Людина має спочатку перед собою одне завдання – виразити себе у продуктах своєї творчості. Проте чим більше вона виражає, тим більше віддає свій продукт іншим людям. Самовираження і комунікація виявляються взаємодоповнювальними.

Отже, розвиток особистості, зокрема її здатності до аналізу своїх стосунків з оточуючими, своїх можливостей й здібностей тісно пов'язаний із творчим процесом, який реалізується у сприйманні музики. Завдяки спонуканню дитини до усвідомлення своїх почуттів, переживань, що викликала музика, можливо активізувати функціонування процесу рефлексії.

Необхідність активізації творчості учнів в ході навчання зумовлена тим, що саме з цим процесом пов'язане особистісне зростання взагалі й розвиток рефлексії зокрема. Саме в процесі творчості людина самореалізується в повній мірі, що викликає позитивні емоційні стани: радість, піднесення, натхнення. Такі стани є найбільш сприятливі для розвитку рефлексії.

Особистісне зростання, необхідною складовою якої є самореалізація своїх здібностей та можливостей, тісно пов'язане з творчим ставленням людини до свого життя. Як зазначає В. А. Роменець [6], найвище віддзеркалення своєї індивідуальності людина знаходить у творчій діяльності. Це стосується не тільки видатних творів мистецтва чи наукових відкриттів. Вже предметні дії роблять можливою, навіть для дитини, певну сукупність творчих знахідок. Однак спочатку ця творчість має стихійний характер, дитина не ставить перед собою спеціальної мети – що-небудь створити. Творчий продукт виникає перед нею несподівано – як випадкова знахідка на основі вдалого матеріального збігу предметів, зміни їхньої конфігурації тощо. Цей продукт справляє велике враження. Тоді дитина стає уважною до наслідків своєї діяльності, до власних рухів, які виявилися причиною таких яскравих емоцій. В цьому й полягає роль творчості як детермінанти рефлексії.

Наше дослідження полягало в тому, що протягом навчального року зі школярами проводили уроки творчості: слухання музики, малювання під музику, спів, виконання творчих завдань, ігор, музичних інсценувань, драматизацій, рухливих музичних ігор. У ході занять вчитель ставив перед дітьми завдання осмислення того, що вони відчували, а в подальшому ці розумові дії дитина виконувала самостійно. Порівняння рівня розвитку рефлексії у дітей експериментальної групи до та після формувального експерименту доводить, що наявність позитивних змін щодо рівня розвитку рефлексії є статистично достовірною.

Висновки. Вербальні засоби розвитку рефлексії, тобто вплив через когнітивну сферу для дітей з девіантною поведінкою є малоефективним. Натомість, вплив на емоційну сферу дає можливість через підсвідоме сформувати мотивацію до усвідомлення своїх почуттів, їх вербалізацію, а отже до самоаналізу та рефлексії. Завдяки заохоченню дитини до усвідомлення своїх почуттів, переживань, що викликала музика, можливо активізувати функціонування процесу рефлексії.

Література

1. Власов О.І. Психологія розвитку соціальних здібностей особистості в онтогенезі (повний онтогенез): наукова монографія. Ottawa: AGC (Accent Graphics Communications), 2016. 377с.
2. Костюк О. Г. Сприймання мелодії: Мелодичні параметри процесу сприймання музики. Київ: Наукова думка, 1988 –190 с.
3. Костюк О. Г. Сприймання музики і художня культура слухача. Київ: Наукова думка, 1965. 121 с.
4. Максимов М.В., Максимова Н.Ю., Щербина-Прилука В.М. Засвоєння особистісного досвіду як фактор розвитку рефлексії. *Актуальні проблеми психологічної протидії негативним інформаційним впливам на особистість в умовах сучасних викликів*: Матеріали методологічного семінару НАПН України 8 квітня 2021 року: збірник матеріалів / За ред. С.Д. Максименка. Київ: Педагогічна думка, 2021. С. 159-169. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/726024/>
5. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін: монографія / Максимова Н.Ю.; за ред. Н.Ю.°Максимової. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/712821/>
6. Роменець В.А. Психологія творчості: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1971. 248 с.
7. Система ранньої діагностики відхилень в розвитку особистості: методичний посібник / Н.Ю. Максимова та ін.; за ред., Максимової Н.Ю. Київ-Львів: Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 220 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728725/>